

**Юрій
КОВАЛЕНКО**
Завідувач
науково-дослідного
відділу Національного
заповідника «Глухів»

Поховання Пелагеї Яківни Литвинової-Бартош (Некрополістична розвідка)

До написання цієї статті мене надихнула некрополістична розвідка, яку я мав намір провести для встановлення точного місця поховання Пелагеї Яківни Литвинової-Бартош – відомої дослідниці-етнографа. Неодноразово замислювався над тим, чому, володіючи інформацією з найдрібніших подробиць життя багатьох відомих історичних особистостей, іноді ми нічого не знаємо про місце їх останнього прихистку. І хоча інколи проходить трохи більше ніж 100 років від дня смерті цих людей, пошук їх могил – неначе пошук легендарної гробниці Тутанхамона...

Пелагея Яківна Бартош народилася у сім'ї титулярного радника Якова Яковича та Лизавети Федорівни Бартош 3(15) жовтня 1833 р. Батько Пелагеї Яківни походив з небагатого провінційного шляхетського роду, мати – з відомого українського старшинського роду Туманських. Вона була донькою Федора Йосиповича Туманського – історика, етнографа, члена Імператорського Вільно-Економічного Товариства у Санкт-Петербурзі, Королівського Пруського Геттінгенського наукового та Вільного Російського при Московському Імператорському Університеті Товариств, кореспондента Імператорської Академії Наук.

Місцем народження Пелагеї Бартош вважається х. Терebenь (на мапі середини XIX ст. позначений

як Терebenка) неподалік с. Землянки Глухівського повіту Чернігівської губернії. У тому ж 1833 р. сім'я переїхала до Хмільника (зараз Вінницька область) і мешкала там до 1839 р., тому деякі дослідники місцем народження Пелагеї Яківни вважають Хмільник. У шестирічному віці Полінька, як її називали рідні, з батьками знову повернулася до Терebenі і прожила там серед чудової природи над річкою біля лісу майже безвиїзно до 1847 р. Зараз місце, де був хутір Бартошів, заросло лісом та чагарниками. Шукаючи хоча б якісь його сліди, мені навіть пощастило виявити залишки будинку, у якому народилася і провела дитячі роки маленька Полінька!

У 1847 р. після смерті матері батько відвіз Пелагею із сестрою Марусею на навчання до Москви. Перед вступом до Єлизаветинського інституту дівчата кілька місяців навчалися у пансіоні Г.К. Серебрякової на Шосткинському пороховому заводі. Невдовзі після їх від'їзду Яків Якович занедужав і у 1848 р. помер. Його смерть стала страшним ударом для Пелагеї, навіть смерть матері вразила її набагато менше.

Опікунами неповнолітніх сестер Бартош стали їх родичі, дворяни Лихошерстови: Іван Васильович та Антоніна Луківна (у дівочтві Борзаківська), двоюрідна сестра батька. У маєток Лихошерстових, розташований у с. Некрасові Глухівського повіту, і приїхали жити після закінчення курсу Єлизаветинського інституту

П.Я. Литвинова-Бартош

сестри Полінька та Маруся. Садиба Лихошерстових розташовувалася на правому березі р. Есмани. Вони жили у гарному будинку з великим садом. Пізніше Пелагея Яківна досить колоритно у подробицях опише у своїй автобіографічній праці «Из жизни старосветских помещиков» і сам Некрасівський поміщицький маєток, і життя у ньому.

У Некрасові фольклористка познайомилася із своїм майбутнім чоловіком – Петром Олексійовичем Литвиновим – поміщиком із сусіднього села Богданів Глухівського повіту. У 1853 р. вони побралися. Упродовж 1854–1872 рр. у них народилося десятеро дітей: Віра (1854 р.), Олександр (1855 р.), Марія (1857 р.), Петро (1858 р.), Олексій

Продовження на стор. 2

Продовження. Початок на стор. 1 (1861 р.), Анастасія (1863 р.), Михайло (1866 р.), Володимир (1868 р.), Юліан (1870 р.), Сергій (1872 р.).

З 1853 по 1867 рр. Пелагея Яківна практично безвиїзно жила у маєтку чоловіка в с. Богданові. Після 1867 р., коли підросли діти, вона переїжджає і деякий час мешкає у Києві, Москві та на Чернігівщині залежно від того, де вони навчалися.

З 1886 р., після того як діти вирости і здобули освіту, Пелагея Яківна остаточно оселяється у своєму будинку у с. Землянці, який відійшов їй у власність після розподілу спадщини із сестрою Марією. В цей час вона веде переписку з Б. Грінченком, М. Лисенком, Хв. Вовком, впорядковує етнографічні матеріали Чернігівщини, зібрані на теренах сучасних Глухівського, Шосткинського, Кролевецького та Ямпільського районів, публікуються уряді українських часописів. У 1900 р. на землях її чоловіка П. Литвинова коштом їх старшого сина Олександра Петровича провадить розкопки відомий археолог М. Біляшівський. Пелагея Яківна писала про них: «Добре, що чоловік вже старий і не може заборонити, а сину цього бажає...».

Роботи Пелагеї Яківни Литвиної-Бартош отримали визнання не тільки українських науковців XIX – початку XX ст., а й закордонних фахівців. Завдяки ним вона була обрана дійсним членом Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Києві та членом-кореспондентом Паризького

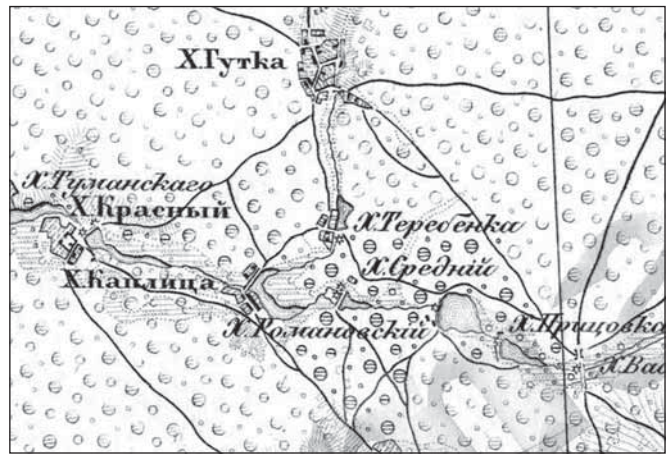
антропологічного товариства.

Померла Пелагея Яківна Литвинова-Бартош 8(21) вересня 1904 р. у своєму будинку в с. Землянці. Дослідниця І. Спаська у своїх спогадах написала: «Вмерла Пелагея Яківна тихо, спокійно уві сні... в 3–4

години ранку. При смерті її були три старі жінки: дві землянські, Забариха «правильна жінчина», що ніколи нікого не осудила, ні з ким не сварилася, кожному рада була допомогти, й Кулина Лютая – баба хитра, облеслива, корислива, але яка знала багато звичаїв, приміток, пісень, від якої Пелагея Яківна чимало записала; третя була глухівська Марія Михайлівна, що її завсіди запрохували доглядати слабих у недугі та при смерті... Поховано П.Я. Литвинову на цвинтарі під великою ялиною проти її дома в Землянці».

Інший дослідник життя та діяльності П.Я. Литвиної-Бартош Т.Ю. Місцостов так конкретизує сучасний стан місця поховання: «... похована на цвинтарі під великою ялиною напроти власного дому в с. Землянка Глухівського повіту. Будинок П. Литвиної-Бартош зберігся до нашого часу, зараз там розташована Землянківська сільська рада». Але місцеві краєзнавці Оксана Анісімова та Тетяна Борзих заперечують це твердження. На їх думку приміщення сільради, що колись належало місцевому священику, збудовано після 1904 р.

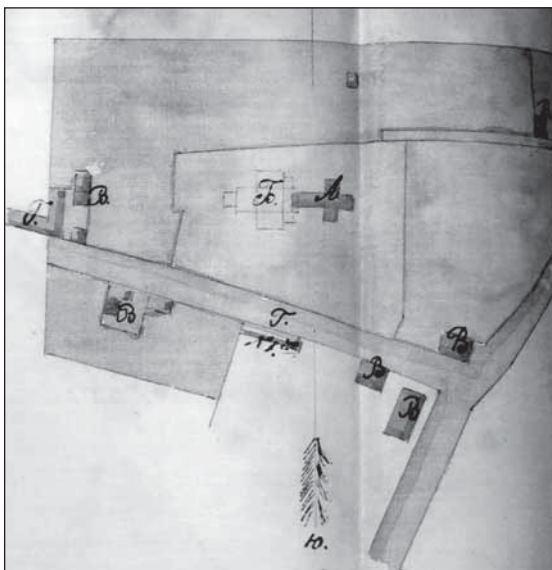
Існує документ, який підтверджує, що дійсно будинок П. Литвиної-Бартош знаходився в іншому місці. У Державному архіві Чернігівської області зберігається креслення проекту побудови нової дерев'яної церкви із

Фрагмент мапи Чернігівської губернії середини XIX ст. з позначенням хутора Теревенька

дзвіницею у с. Землянці, датований 1886 р. На ньому позначені стара дерев'яна церква та будівлі неподалік неї. Серед них споруда під № 1 підписана як «существующая нежилая постройка, принадлежащая дворянке Литвиновой назначенная к ломке». Ця будівля зображена майже на тому місці, де зараз розташований будинок сільради, з південного боку від церкви. Натомість, на плані із західного боку від церкви знаходиться кілька дерев'яних споруд, розміщених компактно, серед яких одна позначена як житлова. Вірогідно це і є будівлі садиби П. Литвиної-Бартош. І головним доказом, що підтверджує місце поховання Пелагеї Яківни Литвиної-Бартош саме на церковному цвинтарі, а не на загальному кладовищі чи в якомусь іншому місці, є запис у метричній книзі Покровської церкви с. Землянки. У розділі 3, де містяться дані про померлих парафіян, за 1904 р. під № 15 зареєстровано: «...дворянка села Землянки Пелагея Яковлева Литвинова скончалась 8 и погребена 10 сентября на церковном погосте с разрешения Преосвященнейшего Антония, епископа Черниговского и Нежинского. Чин погребения совершили священник Петр Лузановский с псаломщиком Дометием Журавченко».

Наразі споруда церкви майже повністю збереглася, втрачено тільки вівтарну частину та баню. Отже, співставивши існуючі документальні джерела з даними натурних досліджень, є можливість встановити точне місцезнаходження могили П.Я. Литвиної-Бартош.

Фрагмент плану с. Землянки з нанесеними спорудами Покровської церкви та садиби П.Я. Литвиної-Бартош

Яна
ЧЕРНЯКОВА

Науковий співробітник
Національного
заповідника «Глухів»

Хто мешкає по сусідству?

У сучасному світі, коли ми без проблем можемо будь-яку потрібну річ придбати в магазині чи супермаркеті, важко уявити, що ще у XIX ст. життя містян Глухова повністю залежало від дрібного ручного виробництва промислових товарів ремісниками. Вони мали свої майстерні, самостійно вели господарство, що базувалося на особистій праці, з метою якщо не одержання прибутків, то хоча б добування засобів для існування.

Одним із найбільш рівномірно розповсюджених на території нашої держави ремесел було ковальство, яке забезпечувало містян та селян залізними виробами: інструментами, землеробським реманентом і різноманітними побутовими предметами. Загалом ковальство на землях сучасної України стало відоме ще з часів трипільської культури, а виробництво заліза – зі скіфської епохи. Болотна руда легко піддавалася обробці. В печі при температурі 700–800°C вона перетворювалася на густу залізну масу – крицю. Її із залишками шлаку знову обпалювали і перековували, доки залізо не очищалося та не набувало всіх необхідних властивостей.

Оскільки ця справа достатньо трудомістка, металургія дуже рано відокремилася в окремий рід заняття. Вже у X–XI ст. ковальська майстерність досягла такого високого рівня, що деякі способи обробки заліза і технології виготовлення знарядь праці і предметів побутового призначення були такими, якими відомі нам тепер. Основні етапи процесу виготовлення за всі століття майже не змінилися: коваль розігрівав до червоного кольору шматок металу в горні (металургійній печі), де горіло деревне вугілля. Інтенсивність горіння підсилювалася роздмухуванням полум'я за допомогою ковальського міха із соплом. Далі брали кліщами залізо, клали його на ковадло та били по ньому молотом, надаючи предметові потрібної форми. Викувавши річ, її кидали у корито з водою для гартування.

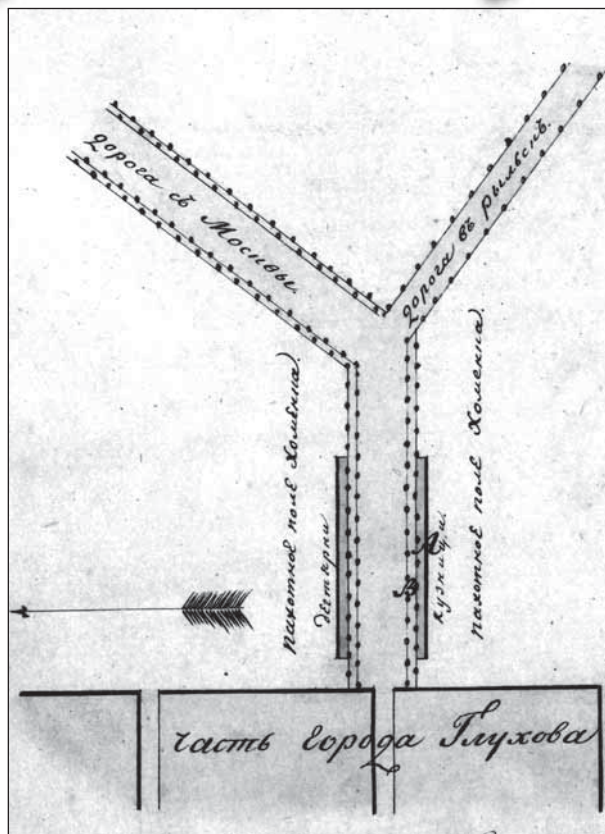
Ковальство – одне з небагатьох

традиційних занять, що потребували спеціального облаштованого виробничого приміщення. Основним місцем організації ремесла була кузня. Архітектурні форми таких спеціалізованих майстерень сильно різнилися: здебільшого це були наземні будівлі (кам'яні, цегляні, дерев'яні, глинобитні), рідше траплялися кузні-напівземлянки. Виробнича площа складалася власне із приміщення, в якому розміщувалося основне устаткування з інвентарем, а також з допоміжного зовнішнього простору, де здійснювалися окремі операції (підковування коней, ремонт транспортних засобів тощо).

Із практичних міркувань та протипожежної безпеки кузні розміщували зазвичай на околицях міст чи сіл, осторонь житлових будинків. Глухів у цьому відношенні не став виключенням – кузні в ньому улаштовувалися на околицях, про що говорить один з документів, нещодавно виявлений авторкою статті у Державному архіві Чернігівської області. Мова йде про надання дозволу на розміщення кузні по великій Новомосковській дорозі (на ділянці сучасної Києво-Московської вулиці неподалік розвилки з вулицями Гоголя та Есманський шлях). Нижче подаємо фрагмент документа мовою оригіналу.

По прошенію жителей г. Глухова Демченка, Дудченка, Кубракова и др. о дозволении имъ устроить кузницы на бульварахъ по большой Новомосковской дороге. 1839 год.

...План части города Глухова, с показаніем Московской и

Фрагмент Плану улаштування кузень у м. Глухові (1838 р.)

Рыльской дорог с города идущих, и под литерою А. назначенных по высочайше конформированному плану мест для выстройки кузень, но как то место состоит во владении губернского секретаря Ивана Хоменка, который не соглашается уступить части земли для выстройки кузень, а потому Общество Кузнечнаго Цеху просит у начальства позволения для выстройки таковых на бульваре против тех самых мест под литерою В. означенном. 1838. августа 10 дня.

ДАЧО, ф. 128, оп. 1, стр. 7243.

Приблизно через рік, 31 серпня 1839 р., згідно з випискою із докладного реєстру Чернігівського губерньського правління, було відкрито дві справи, у яких надавався дозвіл на використання задекларованих ділянок землі для улаштування кузень у Глухові. Але підтвердження того, що вони були побудовані, авторкою не виявлено.

**Олександр
МІРОШНИЧЕНКО**

Науковий співробітник
Національного
заповідника «Глухів»

Спогади О.М. Бочарникова про революційні події у місті Глухові у 1917–1919 рр.

У Центральному державному архіві громадських об'єднань України (колишній партійний архів ЦК КПУ) зберігається колосальна кількість документів, присвячених війні більшовицької Росії проти Української держави. Радянська історіографія формувала міф про «громадянську війну», приховуючи документи, які відображали реальний перебіг тодішніх подій. Історики Радянського Союзу не мали ані доступу, ані можливості досліджувати теми, які дискредитували політичні догми держави.

На сьогоднішній день незалежна Україна зітхнула з аналогічними перешкодами, які завадили їй сформуватися як незалежна держава у 1917–1921-х рр. Архівний фонд № 59 містить масив документів – спогадів очевидців і учасників подій Української революції, серед яких і свідчення про життя Глухова у цей період, яке мало чим відрізнялось від інших міст на тлі складних державотворчих процесів.

Ми продовжуємо публікувати невідомі широкому загалу спогади свідків тих подій, які воювали по різні сторони барикад, щоб дати об'єктивну оцінку обставинам, в яких опинилися городяни на зламі суспільно-економічних формацій на початку ХХ ст. У цьому номері подаються спогади Олексія Миколайовича Бочарникова, який, працюючи у різних установах Глухова, відчув на собі всі «принади» зміни влади у місті упродовж 1917–1919 рр.

«Після Февральської революції гор. Глухов, где я работал в Соединенном банке, как бы проснулся от вековой спячки. Развернулась полным ходом общественная жизнь. Были созданы профсоюзы по профессиональному признаку: банктруд – служащие, парикмахеры, сапожники, портные, домашние работницы. Кроме того, рабочие и мелкие кустари города организовали «Трудовую группу». Домовладельцы объединились в Союз домовладельцев. В июле

1917 г. происходили выборы в Городское Управление. Домовладельцы расклеили по городу громадные плакаты с призывом голосовать за список кандидатов Союза домовладельцев с многообещающими реформами: благоустройство рабочих кварталов, улучшение жилищных условий, освещение улиц и многое другое.

Увидя эти плакаты, общественность города взволновалась. Срочно были заказаны в типографии объявления о назначении организационного собрания «Союза квартиронанимателей». Собрание состоялось в помещении Глуховского общества взаимного кредита. На призыв создать свой союз откликнулись рабочие, служащие и интеллигенция города. Обширное помещение общества полностью заполнилось желающими вступить в члены Союза. Открылись оживленные прения. В результате собрание утвердило устав Союза и было избрано Правление Союза и ревизионная комиссия. В состав Правления Союза вошли рабочие, служащие и учителя. Вновь организованный Союз совместно с «Трудовой группой» выставил кандидатов в Городское Управление. Кандидаты Союза выступали на собраниях, а отдельные из них ходили по домам рабочего поселка и призывали голосовать за список трудящихся. Кроме Союза домовладельцев, председателем которого был домовладелец Цех, выставлен объединенный список кандидатов от меньшевиков, эсеров и бундовцев.

Отдельный список имели большевики. В результате выборов большую половину голосов в члены Городского Управления получила «Трудовая группа», объединенная Союзом квартиронанимателей.

Таким образом в Городском Управлении инициатива по всем вопросам находилась в руках рабочих и служащих. Представители Союза домовладельцев, состоявшего из местной буржуазии, открыли ожесточенную борьбу на заседаниях Городского Управления против представителей

трудящихся. В дальнейшем, при возникновении гражданской войны и оккупации немцами Украины, эта борьба превратилась в кровавую расправу белогвардейцев, поддерживающих местную буржуазию, с рабочими и трудовой интеллигенцией города Глухова.

До конца 1917 г. революционных событий в гор. Глухове не происходило. Между тем осенью в уезде имели место крестьянские волнения. 22 декабря 1917 г. в гор. Глухов прибыл Украинский «Курень смерти», арестовал представителей и защитников рабочих, солдатской и крестьянской бедноты. После этого контрреволюционеры восторжествовали и с первых дней назначили царского губернатора – помещика Аммосова. Но недолго пришлось царствовать царским и помещичьим слугам.

Большевики вошли в гор. Глухов в январе 1918 г. По городу было расклеено обращение Временного революционного комитета к населению от 2 января 1918 г. с призывом рабочих, солдат и крестьян организовать Красную гвардию и совместно с гарнизоном и штабом Красной гвардии организовать защиту города. Временно город объявлялся на военном положении.

3 января 1918 г. состоялось заседание уполномоченных от сел и города для создания власти и обсуждения событий. В состав Исполнительного комитета Глуховского совета рабочих, солдатских и крестьянских депутатов избраны: Криушенко – председатель, Цыганок – командующий всеми вооруженными силами Красной гвардии, Гурца – военный комиссар, Власов – гражданский комиссар, Павловский – комиссар по реквизиции.

В первый период Советской власти Глухов и уезд находились в крайне тяжелом положении вследствие разгула темных элементов, допускавших разбой, грабеж и убийства среди населения. В связи с этим 15 января 1918 г. Военно-революционным комитетом был издан приказ по городу о том, что в

Група учасників демонстрації у Глухові після маніфестації 1 травня 1919 р.

городе не прекращаются убийства, появляются на улицах пьяные и хулиганы, и что под прикрытием всего этого буржуазия организовала контрреволюционеров. Город

объявляется на военном положении. Невзирая на приказ, в городе продолжались грабежи и убийства. На кладбище города образовались могилы убитых.

20 февраля 1918 г. комендатурой и полковой радой гор. Глухова выпущено воззвание: «Граждане! Война как с Украиной, так и с Германией окончена. Мир заключен. Снимается осадное положение города Глухова и его уезда. Прекращается мобилизация Красной Гвардии, а где она существует – разоружить и винтовки доставить с надежными людьми в Батурицкий полк. Мобилизацию на время приостановить, пока не получены распоряжения из центра Украины.

Мир и спокойствие, граждане! Довольно крови! Кто не насытился – пусть воюет, а мы все, граждане свободной Украины, свободно вздохнем от всех тяжелых испытаний и приступим к другой организации мирного труда. Все за дело!

Волостные и сельские комитеты! Приступайте к делу, чтобы было все готово к предстоящим полевым

работам, чтобы ни один клочок земли не пустовал. Все за работу на процветание нашей Украины и благо народа!».

Власть большевиков в Глухове существовала три месяца. 1 марта 1918 г. (ст. ст.) германские войска захватили гор. Киев, ведя в обозе «Центральную Раду» во главе с Виниченко, Петлюрой и Грушевским.

Рано утром 1 апреля 1918 г. (ст. ст.) я увидел проходящие по улице немецкие войска в полном обмундировании.

Захватив город, немцы расположились в центре на площади.

Вслед за ними в город вторглись петлюровские банды. Нападение было неожиданным.

Большевики бежали из города по дороге на ст. Хутор Михайловский, где находились советские войска. Конные петлюровцы ринулись за ними. Многих большевиков расстреляли.

В городе возник кровавый террор, производились расстрелы людей, подозреваемых в большевизме или общественной работе при Советской власти. Имели место случаи, когда белогвардейцы врывались в дома отдельных граждан и тут же на местах на глазах у семьи их убивали, предварительно заставляя рыть

себе могилы. Я занимал флигель во дворе у священника Шекуна. До прихода белогвардейцев занимался общественной работой, организуя в городе вновь возникающие профсоюзы по профессиональному признаку и состоял секретарем Союза квартиранимателей. При захвате власти большевиками в январе месяце 1918 г. Цех и его сыновья бежали из города, а жена проживала в доме Шекуна. Сыновья вступили в ряды петлюровской армии. 1 апреля 1918 г., в день прихода немцев, в дом Шекуна для встречи с матерью пришли два сына Цеха.

Увидев меня во флигеле Шекуна, старший из них, являющийся командиром петлюровского отряда, решил немедленно меня убить, имея право расстрела на месте людей, противостоящих их власти. Мать на коленях, со слезами на глазах, умоляла сына не приводить в исполнение вынесенного им решения, на что сын ее не согласился.

Священник Шекун вышел к ним с крестом в руках и запретил произвести кровавую расправу на территории принадлежащего ему дома, чем обезоружил Цеха.

На этот раз я избежал смерти при
Продовження на стор. 6

Продовження. Початок на стор. 5
заступничестве от петлюровской банды 80-тилетнего священника Шекуна, после чего я спокойно ходил по городу, а Цехи при встрече меня не узнавали.

Но кратковременным было пребывание петлюровцев в Глухове. 1 мая 1918 г. германское командование, чувствуя себя крепко, разгоняет правительство «Центральной рады» в гор. Киеве, с передачей власти на Украине ясновельможному пану – гетману Скоропадскому.

В тоже время в г. Глухове без борьбы, опираясь на немцев, захватили власть приверженцы Скоропадского. Скоропадский издал манифест, в котором обещал множество благ для украинского народа. Этот манифест попы, во время богослужения в церквях гор. Глухова, торжественно провозглашали, произнося проповеди о том, что наконец пришла, Божьей волею, подлинная власть, и этот день ниспослан Богом, после чего, наконец, настанет мир и тишина по всей Украине.

Профсоюзы, созданные после Февральской революции, были разгромлены, а часть их перешла на нелегальное положение.

Из Соединенного банка, где я за участие в профсоюзном движении, как «будирующий» служащих, был уволен. Перейдя на работу в кооперацию инспектором, я разъезжал по Глуховскому уезду. В с. Дубовичи находился партизанский отряд. Руководил им Шуба. Этот район был известен под названием «Дубовической республики», так как Шуба не подчинялся ни Советской, ни белогвардейской властям. Однажды я проверял работу Дубовической кооперации. В это время в контору кооператива вошел Шуба. Мы познакомились и мирно разговаривали по текущему положению на Украине. Вдруг в контору врывается отряд партизан с пойманным в селе белогвардейцем. Украинский парень, в порванной одежде, дрожал от страха. Шуба мгновенно вскочил со стула, приступил к допросу, угрожая немедленно его расстрелять. Я просил Шубу успокоиться, объясняя, что парень не является ответчиком за действия белогвардейцев. После чего Шуба освободил его, с предупреждением не попадаться вторично партизанам.

2 ноября 1918 г. рано утром я выехал в гор. Шостку также для

проверки работы Шосткинской кооперации. На другой день позвонил в Глуховский Соединенный банк. К телефону подошел сотрудник банка Годлевский М.А. и сообщил, что вчера поздно вечером на мою квартиру во флигеле, принадлежащем священнику Шекуну, приходила варта (полиция) с обыском и ордером на арест.

Не теряя времени, я вызвал семью в гор. Шостку, откуда через немецкую заставу проехал на крестьянской подводе границу Украины и далее поездом направился в гор. Тулу к родственникам. Сундук с вещами жена оставила в сарае у Шекуна на хранение. Однако в скором времени ночью во двор Шекуна явились бандиты и похитили все вещи, находившиеся в сарае. Жильцы дома Шекуна наблюдали из окна процесс бандитского нападения.

Утром на дверях сарая оказалась записка Шекуну о том, что в случае, если он заявит кому-либо о грабеже – дом его будет сожжен. Эта угроза оказала свое действие – Шекун воздержался сообщить куда следует о ночном налете бандитов.

В феврале месяце 1919 г. я с семьей возвратился в гор. Глухов и занял новую квартиру. В городе установился полный порядок. Жители приступили к мирному труду. Я работал главным бухгалтером в одном из отделов Глуховского Исполкома. В августе 1919 г. я уехал в Глуховский район по служебным делам. На третий день моего пребывания в районе я увидел шагающего по дороге сотрудника нашего учреждения, от него узнал, что все отделы Глуховского Исполкома эвакуируются. Немедленно на крестьянской подводе я поехал в гор. Глухов, откуда, захватив семью, отправился на железнодорожную станцию. Все учреждения гор. Глухова с сотрудниками и архивами уже погрузились на товарный поезд, который простоял ночь на станции. Помещением Исполкома овладели оставшиеся в городе партизаны, которые лихорадочно изготовляли паспорта для каждого партизана на чужое имя и раздавали им оружие. Мне было выдано удостоверение в том, что я направляюсь вглубь Советского Союза ввиду наступления деникинских банд на гор. Глухов.

Эшелон с эвакуированными учреждениями остановился на железнодорожной станции Орел. Я же с семьей отправился в гор. Тулу. Не прошло и недели, как меня

К.М. Кухтій – командир Глухівського батальйону, який відзначився у боротьбі проти денікінців 1919 р.

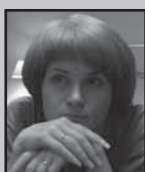
телеграммой вызвали в гор. Глухов, так как все эвакуированные учреждения, после непродолжительного пребывания в гор. Орле, возвратились на свои места. Нормального движения поездов по железной дороге не было. Пассажирские поезда на Украину не ходили. Переходя с одного товарного поезда на другой с большими остановками на станциях, я только на пятье сутки, получая по удостоверению пайки на вокзалах, приехал на паровозе в гор. Глухов.

Город как бы вымер. Улицы пустые. Встречается мне на улице Годлевский М.А. Увидев меня, он крайне удивился и сообщил, что все учреждения вторично эвакуировались, и что деникинцы находятся в 10-ти верстах от города. Я сейчас же отправился обратно на станцию. Подходя к станции, я увидел стремящийся мне навстречу конный отряд казаков. Из предосторожности выбросил в придорожную канаву все советские документы. Между тем казаки пролетели мимо меня и я, возвратившись, поднял свои документы. В это время со ст. Глухов отправился последний эшелон с эвакуированными учреждениями города. На ходу поезда вскочил в тамбур последнего вагона и вскоре возвратился в гор. Тулу.

Подпись (Бочарников)».

*ЦДАГО України, ф. 59, оп. 1, стр. 130.
Подано мовою оригіналу.*

Автор висловлює подяку за надані документи досліднику Андрію Степанку

Вера
НАЗАРОВАГенеалог
г. Москва

Тропинками глуховских кладбищ

Продолжение.

Начало в № 1(61), 3(63) – 6(66)
2014 г., № 3(69) – № 6(72) 2015 г.,
№ 1(73), № 3(75) – № 4(94) 2019 г.

ЛАЗАРЕНКОВА

Рассказывая о старинных захоронениях на кладбищах Глухова, часто приходится цитировать эпитафии, написанные на могильных плитах. Иногда они бывают очень красивыми и поэтичными, часто содержат очень ценную и интересную информацию, рассказывающую о жизни и смерти покойного, отношении к нему окружающих и их безутешной горе. Иногда на памятниках указывают девичью фамилию усопшей или полный перечень семейства, оставшегося на произвол судьбы после смерти отца. Вся эта информация является просто бесценным материалом для генеалогов, краеведов и историков. Изредка попадаются и совершенные шедевры, как вот эта эпитафия, ставшая уже хрестоматийной: «На сем месте положено тело рабы Божия, Анны, которая в замужестве была 16 лет и 2 месяца

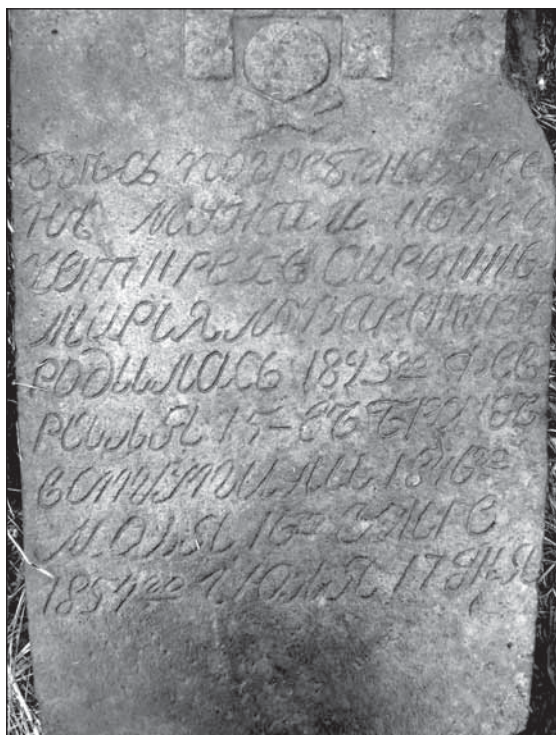
Сброшенные надмогильные памятники в юго-западном углу Вознесенского кладбища

за цеховым медного дела мастером Яковом Титовым. Преставился скоропостижно смертию в день праздника Александра Невского при собрании гостей, поднося по окончании стола сама осьми человеком и вышла со стаканом в другую горницу для налития подносить другим. И как ставила, сказала: «Господи Иисусе! Что у меня в глазах темно стало?» И сказала мужу: «Яков Матвеевич! сударик! держи меня, я упаду» – и так спустившись, скончалась 1776 г. августа 30 в три часа пополудни».

А это – одна из наиболее содержательных и интересных в генеалогическом плане эпитафий с глуховских надгробий: «Здесь погребена жена мужа и мать четырех сирот Мария Лазаренкова родилась 1823-го февраля 15 – в брак вступила 1846-го июля 16 – умерла 1854-го июля 17 дня». Эта эпитафия нанесена на увесистую старинную надгробную плиту, лишившуюся своего исторического места и

лежащую вместе с другими такими же сброшенными памятниками в юго-западном углу Вознесенского кладбища, каждый год зарастая бурьяном и уходя все глубже в землю под собственным весом и разного рода кладбищенским мусором. Между тем, эта женщина была вхожа в семью Терещенко и вместе с Артемием Яковлевичем крестила детей!

Мария Родионовна Лазаренкова была родной сестрой Анны Родионовны, жены глуховского купца Георгия Евстафиевича Беловского. Именно она вместе с Артемием Яковлевичем Терещенко была крестной матерью большинства детей супругов Беловских. В 23 года отроду Мария Родионовна вышла замуж за мелкого чиновника – губернского секретаря Михаила Лазаренкова. За 8 лет семейной жизни родила ему четверых детей и скончалась в возрасте 31 года 17 июля 1854 года. После ее смерти дочери Вера и Анна получили в наследство земли в дачах города Глухова. Имена и судьбы остальных детей канули в безывестность. Такая же участь ждет имя их матери, если кому-то приглянется брошенная плита ее надгробия или кто-то позарится на «пустое» место под свалкой камней...

Эпитафия на надгробной плите М.Р. Лазаренковой

**Людмила
АРТЕМОВА**

**Науковий співробітник
Національного
заповідника «Глухів»**

«Чорна смерть»

«Чорна смерть». Ілюстрація з Тоггенбурзької біблії

У 1347 році всю Європу – від Португалії до Москви, від Скандинавії до Візантії – охопила епідемія бубонної чуми, яка отримала назву «чорна смерть». Її жертвами стали десятки мільйонів людей (за різними даними до 60% населення європейського континенту), а повторні спалахи захворювання тривали аж до кінця XVIII ст.

Пандемія поширювалася зі швидкістю 5 км на добу і прийшла до Європи з російського Поволжя – з території сучасного Татарстану. Такого висновку дійшли німецькі учені, які вивчили останки жертв епідемії і реконструювали геном десятків зразків чумної палички (*Yersinia pestis*) – збудника цієї смертельної хвороби. Як вважають, бактерія *Yersinia pestis* зараз, як і раніше, живе серед популяції гризунів у Азії, Африці, Америці й у Східній Європі. Саме дикі гризуни поширюють чумну паличку та розповсюджують це захворювання.

У розпал епідемії, у 1352 році, «чорна смерть» охопила і Чернігово-Сіверські землі. Як свідчить Никонівський літопис, у середині XIV ст. «в Глухові жоден чоловік не остався, всі ізморша». Глухів у ті часи, разом із Путивлем, Рильськом та Ольговом, належав до Новгород-Сіверського князівства Чернігівської землі. Через політичний і економічний спад, який принесла з собою епідемія чуми у Глухів, останній глухівський удільний князь, який походив із чернігівської гілки Ольговичів і якому належали землі між Глуховом та Новосілем, переселився до Новосіля.

У документах московського великого князя Симеона Іоановича (Гордого) від 1353 року глухівський князь значиться уже князем новосільським.

«Чорна смерть» мала значні демографічні, соціальні, економічні, культурні та релігійні наслідки для Глухова, адже очевидним є те, що багато жителів залишили місто і розбіглися у ліси, як це було і в інших місцевостях під час епідемій. Про цей факт говорять також археологічні дослідження дитинця та посаду Глухова, проведені науковцями в останні роки під час і у процесі формування археологічної колекції Музею археології Національного заповідника «Глухів». Унаслідок спалаху епідемії княжий Глухів перестав існувати, остаточно запустів і зник на 250 років також й із

літописних джерел.

До XVIII ст. епідемії чуми уражали європейські країни та Московію кожні 6–15 років. У середньовіччі населення не мало лікарських засобів для боротьби із чумою та іншими інфекційними хворобами (віспа, кір та туберкульоз), які винищували сільськогосподарські угіддя та індустріальні райони. У ті часи люди здатні були лише звертатися до Бога і молити простити їм гріхи та скоєне зло, за які їх, нібито, Всевишній карає хворобами. Зараз, коли влітку 2014 р. у Західній Африці вибухнула епідемія Еболи, фармацевтичні компанії просто всього-на-всього зайнялися пошуком препаратів і вакцин, здатних її побороли. У XX–XXI ст. людству, на решті, вдалося впоратися з епідеміями.

Газета «Соборний майдан»

Засновник — Національний заповідник «Глухів»

Свідоцтво про реєстрацію № СМ 390 від 06.02.2004 р.

Адреса редакції: м.Глухів Сумської обл., вул.Шевченка, 30, тел. 2-35-57, e-mail: dikz@ukr.net

Номер підготовлено до друку у науково-дослідному відділі заповідника

Верстка Віктора ІСАЄВА

Газета надрукована у АТ «Шосткинська міська друкарня»

м.Шостка, вул. Свободи, 69

Підписано до друку 19.12.2019 р.

Тираж — 500 примірників. Замовлення № 4477.

Редакція газети «Соборний майдан» запрошує до творчого співробітництва науковців, краєзнавців, любителів старовини

Електронна версія на сайті <http://nz-hlukhiv.com.ua/>

Редакційна колегія

Світлана ЖУКОВА

Юрій КОВАЛЕНКО

Людмила АРТЕМОВА

Олександр МІРОШНИЧЕНКО

Віктор ІСАЄВ

РОЗПОВСЮДЖУЄТЬСЯ БЕЗКОШТОВНО